

PAMOKOS KARTOJIMAS

Ekonomika, kaip ne kartą pastebėjome šios knygos puslapiuose, yra *antrinių* padarinių pažinimo mokslas. Ji taip pat yra ir *bendrų* padarinių suvokimo mokslas. Ji padeda atskleisti ne tik tam tikros siūlomos ar vykdomos veiklos strategijos *trumpalaikius* padarinius *tam tikroms* žmonių grupėms, bet *ilgalaikius* padarinius *visiems*.

Sioje knygoje mums ir rūpėjo išaiškinti būtent šią tiesą. Pirmiausia išdėstėme pagrindinius teiginius, paskui, nagrinėdami vis naujus šios tiesos praktinio taikymo atvejus, papildėme ją naujomis išvadomis.

Tačiau šio specifinio iliustravimo eigoje pastebėjome kitų išmoktinių bendrų tiesų apraiškas; tas tiesas verta suformuluoti aiškiau.

Supratę, kad ekonomika yra padarinių atskleidimo mokslas, turėjome suvokti, kad, kaip logika ir matematika, ji yra mokslas, aiškinantis būtinų *implikacijų* pažinimą.

Galime tai iliustruoti elementaria algebros lygtimi. Pavyzdžiui, jei $x=5$, tai $x+y=12$. Šios lygties „sprendimas“ yra tai, kad $y=7$; bet jis yra toks būtent todėl, kad praktiškai pati lygtis *pasako*, jog y lygus 7. Ji to nepasako tiesiogiai, bet ji būtinai implikuoja tokį sprendimą.

Kas tinka šiai elementariai lygčiai, tas tinka pačioms sudėtingiausioms ir painiausioms matematinėms lygtims. *Atsakymas jau glūdi pačioje problemos formuluotėje*. Tiesa, jis turi būti rastas. Tiesa ir tai, kad rezultatas pačiam lygties sprendimo ieškotojui kartais pasirodo stubinamai netikėtas. Jam net gali atrodyti, kad jis atrado kažką visiškai nauja – tokį pojūtį patiria „dangaus stebėtojas, jo regėjimo lauke pasirodžius naujai planetai“. Šis atradimo pojūtis gali būti patvirtintas teoriniais ar praktiniais padariniais. Bet atsakymas jau glūdėjo problemos formuluotėje. Jis tik

---

* Statistiškai ši klaida paneigta kn.: *George Terborgh*. The Bogey of Economic Maturity. – 1945. „Stagnacininkus“, kuriuos kritikavo dr. Terborgh'as, dabar keičia Galbraith'o sekėjai su panašia doktrina.

nebuvo iškart atpažintas. Matematika mums primena, kad būtinos implikacijos ne visada yra akivaizdžios implikacijos.

Visa tai galioja ir ekonomikai. Šiuo požiūriu ekonomika gali būti palyginta su inžinerija. Kai inžinierius susiduria su problema, jis pirmiausia turi nustatyti visus problemą liečiančius faktus. Jeigu jis konstruoja tiltą, jungiantį du taškus, tai jis turi žinoti tikslų atstumą tarp tų taškų, tikslią topografinę jų prigimtį, maksimalų svorį, kurį tiltas turės pakelti, turi žinoti plieno ar kitos medžiagos, iš kurios tiltas bus konstruojamas, traukimo ar spaudimo atsparumą ir apkrovimus, kurie tiltui numatyti. Daugumą šių faktų jam pateiks kiti. Jo pirmtakai taip pat yra atradę sudėtingas matematinės lygtis, pagal kurias, žinodamas medžiagų atsparumą ir būsimus jų apkrovimus, jis gali apskaičiuoti būtinąjį bokštų, lynų bei sijų diametrą, jų formą, skaičių bei konstrukciją.

Tokiu pat būdu ekonomistas, susidurdamas su praktine problema, turi pažinti problemą liečiančius esminius faktus ir padarinius, kurie gali būti pagrįstai iš jų išvesti. Dedukcinė ekonomikos pusė ne mažiau svarbi už faktiškąją. Apie ją galima pasakyti tą patį, ką Santayana sako apie logiką (tas taip pat gali būti pasakyta ir apie matematiką): ji „seka tiesos spinduliavimą“ taip, kad „jei vienas loginės sistemos terminas tikrai aprašo faktą, tai visa tą terminą supanti sistema ima tarsi švytėti“.

Nedaugelis žmonių suvokia būtinas implikacijas tų ekonominių teiginių, kuriuos jie nuolat kartoja. Kai jie sako, kad ekonominio išsigelbėjimo būdas yra kredito didinimas, tai yra tolygu pasakymui, kad ekonominio išsigelbėjimo būdas yra įsiskolinimo didinimas: tai tėra skirtingi to paties dalyko, matomo iš priešingų pusių, pavadinimai. Kai jie sako, kad kelias į gerovę yra žemės ūkio produkcijos kainų didinimas, tai yra tolygu pasakymui, kad kelias į gerovę yra maisto pabranginimas miesto darbininkui. Kai jie sako, kad šalies praturtėjimo laidas yra valstybinių subsidijų teikimas, tai jie iš tikrųjų sako, kad šalies praturtėjimo laidas yra mokesčių didinimas. Kai jie iškelia savo svarbiausiu tikslu eksporto didinimą, dauguma iš jų nesuvokia, kad tokiu būdu jie neišvengiamai savo svarbiausiu tikslu iškelia importo didinimą. Kai jie beveik visomis progomis sako, kad kelias į ekonominį pakilimą yra atlyginimų didinimas, jie tik kitokiu būdu pasako, kad kelias į ekonominį pakilimą yra gamybos kaštų didinimas.

Kiekvienas šių teiginių, kaip moneta, turi atvirkščiąją pusę arba jam lygiavertį teiginį, arba kitokį siūlomo vaisto pavadinimą, kuris atrodo kur kas mažiau patrauklus, tačiau iš to dar neišeina, kad pats pradinis siūlymas yra visiškai nepagrįstas. Būna laikų, kai įsiskolinimo didinimas yra nedidelis nuostolis, palyginti su nauda, gaunama iš skolintų lėšų, kai valstybinis subsidavimas yra neišvengiamas siekiant tam tikro karinio tikslo, kai tam tikra pramonė gali sau leisti gamybos kaštų didinimą ir t. t. Bet kiekvienu tokiu atveju privalome apsvarstyti abu dalyko aspektus, kad visos tam tikro siūlymo implikacijos būtų išnagrinėtos. O tai retai daroma.

---

* *George Santayana. The Realm of Truth. – 1938. – P. 16.*

Analizuodami pavyzdžius, mes gavome dar vieną, šalutinę pamoką. Kai nagrinėjame įvairių siūlymų poveikį ne tik atskiroms grupėms ir trumpalaikiu mastu, bet visoms grupėms ir ilgalaikiu mastu, išvados, kurias prieiname, paprastai atitinka sveiko proto tiesas. Niekam, neragavusiam vyraujančio ekonominio mažaraštiškumo, neateitų į galvą mintis, kad langų daužymas ar miestų griovimas reikalingas, kad viešųjų projektų kūrimas yra kas nors daugiau nei lėšų švaistymas, kad mašinos, kurios gausina turtą ir taupo žmogaus pastangas, turi kelti baimę, kad kliūtys gamybos ir vartojimo laisvei didina gerovę, kad šalis turtėja, versdama kitas šalis priimti jos prekes mažesne kaina, nei kainuoja jų pagaminimas, kad taupymas yra kvailas ir nedoras dalykas, o švaistymas skatina suklestėjimą.

„Kas protinga kiekvienos atskiros šeimos elgesyje, – sakė Adamo Smitho blaivus protas tuometiniams sofistams, – vargu ar gali būti kvaila didelės karalystės elgesyje“. Bet mažesnio intelekto žmonės pasimeta susidūrę su sudėtingais reiškiniais. Jie neperžiūri savo samprotavimų prielaidų, net jei prieina išvadas, kurios akivaizdžiai absurdiškos. Skaitytojas, atsižvelgdamas į savo įsitikinimus, gali priimti arba nepriimti Bacono aforizmo, kad „truputis filosofijos pastūmėja žmonių protą prie ateizmo, bet įsigilinimas į filosofiją gražina žmonių protą prie tikėjimo“. Tačiau neabejotina tiesa, kad truputis ekonomikos gali lengvai pastūmėti prie paradoksalių ir absurdiškų išvadų, kurias tik ką išvardijome, tuo tarpu įsigilinimas į ekonomiką gražina žmonėms sveiką protą. Juk įsigilinimas ekonomikoje reiškia mokėjimą žvelgti į visus veiksmo strategijos padarinius, neįstringant vien prie tiesiogiai regimų padarinių.

3

Nagrinėdami temą mes taip pat atradome seną bičiulį – „užmirštąjį žmogų“, anot Williamo Grahamo Sumnerio. Skaitytojui jį primins ištrauka iš Sumnerio esė, paskelbto 1883 metais:

„Kai tik A pastebi kokią nors negerovę, nuo kurios kenčia X, A pasitaria su B ir po to jie pasiūlo kokią nors įstatymą negerovei ištaisyti ir X pagelbėti. Jų įstatymas visada nustato, ką C turi padaryti X labui arba – geriausiu atveju – ką A, B ir C turi padaryti X labui. <...> Siūlau pažvelgti į C <...>, vadinu jį „užmirštuoju žmogumi“. <...> Tai žmogus, apie kurį niekada nepagalvojama. Jis yra reformatoriaus, politinio spekulianto ir filantropo auka, ir tikiuosi čia jums parodyti, kad jis nusipelno jūsų dėmesio tiek dėl savo charakterio, tiek dėl didžiulės naštos, kuri ant jo užkraunama“.

Tikra istorijos ironija: kai ši „užmirštojo žmogaus“ frazė buvo atgaivinta 1930-aisiais, „užmirštu žmogumi“ buvo pavadintas ne C, bet X; C, iš kurio tada buvo pareikalauta dar daugiau pagalbos daugybės X labui, buvo

užmirštas labiau nei kada nors anksčiau. Būtent C, „užmirštasis žmogus“, visada pašaukiamas politiko širdies skausmui raminti ir jo dosnumo sąskaitai apmokėti.

4

Mūsų pamoka nebūtų išsami, jei baigdami užmirštume pabrėžti, kad svarbiausia klaida, su kuria stengėmės susidoroti, kyla ne atsitiktinai, bet sistemiškai. Faktiškai ji yra beveik neišvengiamas darbo pasidalijimo rezultatas.

Pirmąkart bendruomenėje ar tarp naujakurių, iki atsirandant darbo pasidalijimui, žmogus triūsia vien sau ar savo šeimai. Tai, ką jis suvartoja, yra tas pat, ką jis pagamina. Šis ryšys čia visuomet yra tiesioginis ir labai artimas.

Tačiau esant sudėtingam ir detaliam darbo pasidalijimui, šis tiesioginis ir artimas ryšys nutrūksta. Aš jau nesigaminu pats visų daiktų, kuriuos vartoju, bet greičiausiai tik kurį nors vieną. Iš pajamų, kurias gaunu kurdamas šią vieną prekę ar teikdamas šią vieną paslaugą, perku visas kitas. Norėčiau, kad visų mano perkamų daiktų kaina būtų žema, bet man naudinga, kad mano parduodamų prekių ar paslaugų kaina būtų aukšta. Todėl nors noriu, kad būtų visų kitų dalykų perteklius, man naudingas mano verslo tiekiamų gėrybių stygius. Kuo didesnis, palyginti su kitais, šios mano tiekiamos gėrybės stygius, tuo didesnis bus atlygis, kurį galiu gauti už savo tiekimus.

Tai nebūtinai reiškia, kad mažinsiu savo pastangas ar savo produkcijos apimtį. Jei esu tik vienas iš daugelio žmonių, tiekiančių tą prekę ar paslaugą, ir jei mano srityje egzistuoja konkurencija, toks elgesys man neapsimokės. Priešingai, jeigu, tarkime, esu javų augintojas, man rūpi, kad mano derlius būtų kuo didesnis. Bet jei man rūpi tik mano paties materialinė gerovė ir neturiu jokių humanitarinių sentimentų, tai noriu, kad visų *kitų* javų augintojų derlius būtų *kuomažesnis*; man reikalingas javų (ir kitokių galimų jo pakaitalų) stygius tam, kad mano surinktas derlius turėtų kuo didesnę kainą.

Paprastai šie savanaudiški potraukiai neturi įtakos bendrai javų produkcijai. Kur egzistuoja konkurencija, ten kiekvienas gamintojas yra priverstas kuo daugiau stengtis gauti didžiausią galimą derlių savo žemėje. Tokiu būdu savanaudiškumo galia (kuri, laimei ar nelaimei, paprastai pranoksta altruizmo galią) palenkia produkcijos maksimumui gauti.

Bet jeigu javų gamintojams ar kitai kuriai gamintojų grupei atsiveria galimybė susivienijus panaikinti konkurenciją arba jei valdžia leidžia ir skatina tokį elgesį, tai padėtis pasikeičia. Javų augintojai gali įtikinti šalies valdžią arba – dar geriau – kokią nors pasaulinę organizaciją, kad toji priverstų juos visus proporcingai sumažinti javų pasėlių plotus. Tokiu būdu jie sukels stygių ir padidins javų kainą; ir jei vieno bušelio kaina santykinai padidės daugiau, negu sumažės produkcija, tada visi javų augintojai praturtės. Jie gaus daugiau pinigų ir galės už juos nusipirkti daugiau visų kitų gėrybių. Tiesa, visi kiti santykinai nuskurs, nes, kitoms sąlygoms esant

lygioms, kiekvienas kitas, gaudamas mažiau javų augintojų gaminių, turės daugiau atiduoti savo gaminių. Tokiu mastu visa šalis taps skurdesnė. Ji bus skurdesnė tuo dydžiu, kurį sudaro neužauginėtų javų vertė. Tačiau tie, kurie žvelgia tik į javų augintojus, vėl matys tik jų naudą ir nepastebės ją gerokai atsveriančio nuostolio.

Tai galioja visoms sritims. Jei dėl ypač palankių orų padidės apelsinų derlius, visi vartotojai turės naudos. Pasaulis praturtės papildomai išaugintais apelsiniais. Apelsinai atpigs. Bet visi apelsinų augintojai dėl to pasidarys neturtingesni nei anksčiau, nebent didesnė apelsinų pasiūla kompensuos ar net pranoks žemesnę kainą. Žinoma, jei tokiomis aplinkybėmis mano apelsinų derlius bus ne didesnis nei paprastai, tai patirsiu nuostolių dėl bendro pertekliaus nusmukdytos kainos.

Kas galioja pasiūlos pokyčiams, tas galioja ir paklausos pokyčiams, sukeltiems naujų išradimų bei atradimų ar skonio permainų. Nauja medvilnės surinkimo mašina visiems sumažins medvilninių drabužių kaštus ir visus praturtins, tačiau kai kas dėl to neteks uždarbio. Nauja audimo mašina, greičiau audžianti geresnį audinį, išstums tūkstančius senų mašinų ir panaikins dalį į jas investuoto kapitalo vertės, tokiu būdu nuskurdindama tų mašinų savininkus. Branduolinės energijos panaudojimas gali duoti žmonijai milžinišką naudą, tačiau jis kelia baimę anglies kasyklų ir naftos gręžinių savininkams.

Kaip nėra tokio techninio patobulinimo, kuris niekam nepadarų nuostolių, visai taip pat nėra permainų, net į gerąją pusę, susijusių su visuomenės skoniais ar morale, kurios kam nors nepakenktų. Pagausėjus visuomenėje blaivininkų, praras verslą daugelis smuklininkų. Sumažėjus domėjimuisi azartiniais lošimais, krupjė bus priverstas ieškoti pelningesnio darbo. Įsiviešpatavus vyrų skaistybei, sužlugs seniausia pasaulio profesija.

Bet staigiai pagerėjus visuomenės moralei nukentėtų ne tik tie, kurie sąmoningai pelnijasi iš žmonių ydų. Labiausiai nukentėtų kaip tik tie, kurie stengiasi pagerinti moralę. Pamokslininkai turėtų mažiau dingsčių graudeningams; reformatoriai netektų savo įkvėpimo šaltinių; jų paslaugų paklausa ir lėšos, skiriamos jų palaikymui, sumažėtų. Jei nebūtų nusikaltėlių, mums mažiau reiktų teisininkų, teisėjų ir gaisrininkų, visai nereiktų kalėjimų prižiūrėtojų, užraktų gamintojų ir net policininkų (nebent tokioms paslaugoms, kaip transporto kamščių likvidavimas).

Žodžiu, esant darbo pasidalijimui sunku rasti tokią žmogaus poreikį geriau tenkinančią priemonę, kuri bent laikinai nepakenktų kai kuriems žmonėms, įdėjusiems pinigų ar įgijusiems kokį nors įgūdį minėtam poreikiui tenkinti. Jei pažanga būtų neskausmingai tolygi, šis visų intereso ir atskirų grupių intereso antagonizmas nekeltų jokių didelių problemų, o gal ir apskritai nebūtų pastebimas. Jeigu tais metais, kai padidėja pasaulinis javų derlius, tiek pat padidėtų ir mano derlius, jei taip pat padidėtų apelsinų ir kitų žemės ūkio produktų derlius ir jei dar padidėtų visų pramoninių prekių produkcija, atitinkamai sumažėjus jų vienietiniams kaštams, tada aš, kaip javų augintojas, nenukentėčiau dėl padidėjusios javų pasiūlos. Kaina, kurią gaučiau už bušelį javų, galbūt sumažėtų. Bendros pajamos, kurias gaučiau iš padidėjusios produkcijos, galbūt sumažėtų. Bet jei dėl

padidėjusios visų kitų produktų pasiūlos galėčiau pigiau pirkti kitų prekių, tada neturėčiau jokio realaus pagrindo skųstis. Jei visų kitų daiktų kainos nusmuktų tokia pat proporcija, kaip mano javų kainos, aš praturtėčiau lygiai tiek, kiek padidėjo mano derlius; taip ir kiekvienas kitas, padidėjus visų prekių ir paslaugų pasiūlai, atitinkamai turėtų naudos.

Bet ekonominė pažanga niekada nebuvo ir niekada turbūt nebus visiškai tolygi. Progresuoja tai viena, tai kita verslo šaka. Jei staiga padidėja ir mano tiekiamų daiktų pasiūla arba jei dėl naujo išradimo ar atradimo mano gaminytis pasidaro nereikalingas, tada nauda visam pasauliui tampa tragedija man ir tai gamintojų grupei, kuriai priklausau.

Tačiau dažnai net nešališko stebėtojo dėmesį patraukia ne padidėjusios pasiūlos ar naujo atradimo difuzinė nauda, o būtent šis koncentruotas nuostolis. Tas faktas, kad kiekvienas gali įsigyti daugiau ir pigesnės kavos, užmirštamasis; matoma tik tai, kad grupė žmonių netenka uždarbio. Visiškai dera – tai netgi būtina, norint aiškiai suprasti problemą, – pripažinti sunkią tokių grupių padėtį, jas užjausti ir ieškoti sprendimų, kad tam tikrų sričių pažangos pelnas galėtų padėti tokiems nukentėjusiems susirasti produktyvų verslą kitur.

Bet sprendimas niekada neturi būti susijęs su savavališku pasiūlos mažinimu, naujų išradimų ar atradimų slopinimu ar palaikymu žmonių, tebetiekiančių paslauga, kuri neteko savo vertės. Tačiau pasaulyje nuolat griebiamasi būtent tokių sprendimų: įvedami protekciniai tarifai, naikinamos mašinos, deginamos kavos atsargos, apsistatoma tūkstančiais apribojimų. Vadovaujama beprotiška doktrina „į gerovę per skurdą“.

Nelaimė, ši doktrina gali atrodyti teisinga konkrečiu atveju, atskiros, izoliuotai matomos gamintojų grupės požiūriu – jeigu jai pavyksta sukelti jos parduodamo daikto stygių, išlaikant visų jos perkamų daiktų perteklių. Bet ši doktrina visada klaidinga bendru atveju. Ji negali būti taikoma visuotinai, nes tai reikštų ekonominę savižudybę.

Taigi tokia bendriausiais bruožais yra mūsų pamoka. Daugelis dalykų, kurie atrodo teisingi žvelgiant į juos tam tikros ekonominės grupės akimis, atsiskleidžia kaip iliuzijos, atsižvelgus į kiekvieno, kaip vartotojo ir kaip gamintojo, interesus.

Matyti problemos visumą, ne vien jos fragmentus – štai koks yra ekonomikos mokslo tikslas.